

İÇTİMAİ GRUPLAR ARASINDAKİ MÜNASEBETLERE TESİR EDEN FAKTÖRLER

(Bilhassa Türkiye'deki vaziyet gözönünde tutulmuştur) (*)

Mümtaz Turhan

Uzun zamandan beri araştırmalarımı kültür değişmeleri üzerinde teksif ettiğim için her bakımdan çok cepheli, çok mütenevvi ve kompleks olan insanlararası münasebetler problemiyle ilmi bir şekilde doğrudan doğruya meşgul olamamıştım. Fakat bu problemlerle yakından alâkadar olan her ilim adamının çok iyi bildiği gibi kültür değişmeleriyle insanlararası münasebetler aşğıdaki sebeplerden dolayı birbirine çok sıkı bir şekilde bağlı bulunmaktadır:

1 — Evvelâ iki veya daha fazla içtimaî grupla ilgili kültür değişmeleri, grupların birbirine karşı takınmış oldukları tavırlar (attitudler), birbiri hakkında vermiş oldukları hükümler, peşin hükümler gibi insanlararası münasebetler üzerine tesir icra eden faktörler altında vukua gelmekte ve,

2 — Diğer taraftan kültürde ve içtimaî muhitte meydana gelen değişmelerde ister istemez insanlararası münasebetler üzerinde müeessir olmaktadır. Bundan da, kültür değişmelerine ait araştırmaların aynı zamanda metodoloji bakımından insanlararası münasebetleri tetkik etmenin en tabii ve belki de emin yolunu teşkil ettiği anlaşılıyor.

Bu itibarla ilkin sadece insanlararası münasebetler üzerinde tesir icra eden umumi faktörler hakkında bir tebliğte bulunmaya karar vermiştim. Fakat bu tasavvuru tahakkuk ettirmek üzere iken kongrenin tertip heyetinden aldığım bir yazıda, memleketimizdeki insanlararası münasebetlerden bahsetmem isteniyordu. Hazırlık komitesinin bu arzusunu yerine getirmenin şu iki noktadan faydalı olabileceğini düşünerek bu teklifi de kabul ettim:

1 — İnsanlararası münasebetlerin muhtelif memleketlerde hali hazırdaki durumunun tetkiki bu hususta bize umumi bir görüş temin edebileceği gibi,

* Bu yazı, 1956 da Hollanda'da toplanan İnsanlararası Münasebetlere ait Milletlerarası Kongrenin umumi toplantılarının birinde okunan tebliğin kısa bir tercümesidir.

2 — Bunun, insanlararası münasebetlerin geçmişte almış olduğu şekillerle mukayesesi de bu münasebetlerin hudut ve şumulü hakkında bir fikir vermiş olacaktır.

Muhtelif kültürlere sahip gruplar ve bunlara mensup fertler arasındaki münasebetleri, bu münasebetler üzerinde, din, ırk ve milliyete ait peşin hükümlerin tesirlerini, müsamahamın rolünü, kültür mübadele ve değişmelerini tetkik bakımından Türkiye çok müsait bir zemin teşkil etmektedir. Hakikatte Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren bu topraklarda yaşayan muhtelif cemaatlerin harice hicret etmedikleri ve üç asırdan beri dinî, ırkî, siyasî ve millî sebeplerle vatanlarını terke mecbur olan büyük, küçük bir çok grupların buraya gelip yerleşmiş oldukları görülmektedir. Bunların arasında İspanya, Polonya, Rusya v.s. memleketlerden grup halinde gelen Yahudiler, Fransa'dan Hügono'lar, Fransa ve diğer Avrupa devletlerinden Cizvitler, yine Rusya'dan hristiyan Kazaklar, Malakanlar, Polonyahılar, mahdut miktarda Almanlar, Gürcü ve Çerkesler, sonra muhtelif Türk kabileleri bulunmaktadır.

Bütün bu içtimâî gruplar, asırlardanberi Türklerle yanyana veya münferit kasaba ve köylerde oldukça müstakil bir şekilde, bazan da kendi arzularıyla tecrit edilmiş bir halde hiç rahatsız edilmeden serbest olarak yaşamışlardır. Bunlardan mühim bir kısmının kültürleri, Türkiye'ye geldikleri zaman yeni bir muhite uymanın icabettirdiği zarurî değişmelerden sonra, bundan otuz sene evveline kadar pek az değişmiş bulunmaktaydı. Diğer bir kısmı ise kültür bütünlüklerini muhafaza etmekle beraber esaslı değişiklikler geçirmişlerdir. Pek küçük bir kısmı ise Türklerle karışmak suretiyle temessül edilmişlerdir. Fakat ne bu nevi temessüllerde, ne de kültürlerinde husule gelen değişmede halk veya hükümet tarafından, pek az istisnalarla, bir tazyik yapılmış değildir. Bu itibarla grupların kültürlerinde husule gelen değişmeler, tamamiyle serbest bir şekilde, umumî içtimâî temayüllerin tesiriyle her kültürün tâbi olduğu dinamik bir intibakın neticesidir.

Hakikatte, dıştan gelen siyasî teşvik ve oyunlara kapılarak memlekette kasdî bir şekilde sabotajlar yapmak, huzursuzluk meydana getirmek isteyen bir ikisi istisna edilirse, bu gruplardan hiç birisi kültür ayrılığından dolayı takibata uğramamıştır. Bunun gibi, muhtelif kültürleri temsil eden bu gruplar kendi aralarında da herhangi bir ihtilâfa düşmüş değillerdir. Onun için oldukça kat'iyetle denebilir ki, Türkiye'de ırk, din, milliyet ve umumiyetle kültür ayrılıklarından dolayı gruplar arasında ihtilâflar olmamıştır.

Bu itibarla Türkiye'de bugün kültür ihtilâflarını gidermek gayesiyle hususî bir teşekkül meydana getirmek, bu hususta çareler düşünmek ihtiyacı duyulmadığı gibi hükümet de herhangi bir teşebbüste bulunmak lüzumunu his-

setmemiştir. Aynı suretle Türkiye'nin umumî, içtimai kalkınma plânında iktisadî ve sınaileşme programında bu grupların vaziyeti gözönünde tutularak herhangi bir tercih veya değişiklik yapılmadığı gibi, bunlar için hususî bir program da düşünülmüş değildir.

Bu münasebetlerin mahiyeti, derinlik ve samimiyeti, bu arada hâkim olan zihniyet, dini müsamaha ve vicdan hürriyeti hakkında bir fikir verebilmek için tarihten bazı müşahhas misaller getirmenin faydalı olacağını zannediyorum:

Bugünkü Türkiye'nin kuruluşunda büyük bir rolü olan ikinci Kılıç Arslan, Suryani patriki Mihail'e yazdığı bir mektupta kazanmış olduğu zaferleri onun dualarına borçlu olduğunu söyleyecek kadar geniş bir dinî müsamahaya ve fikir hürriyetine sahipti.

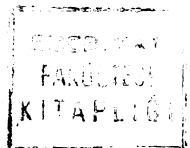
İzdivaçları dolayısıyla Selçuk saraylarına giren Hristiyan prenslerine yalnız dinlerinde kalmak müsaadesi değil, aynı zamanda istedikleri takdirde papazlarını beraber getirmek, hattâ saray bahçesinde küçük bir kilise yaptırmak derecesine varan bir vicdan hürriyeti bahşediliyordu.

Bu devirlerde yetişen, eserleriyle Türkler üzerinde asırlarca mukaddes din kitapları kadar tesirler yaratan bir takım mütefekkir ve şairler bu atmosfer içinde veya onu hazırlayarak insanlığı, fikir ve vicdan hürriyetini, din ve milliyet hislerinin üstüne çıkarmak suretiyle Müslümanlarla diğer dinlere mensup cemaatleri arkalarından sürüklüyorlardı. Bütün dinlerin Allah ve hayır yolunda birleştiklerini derin felsefî şiirleri ve geniş bir insanlık anlayışı ile nakleden Celâleddin Rumî'nin cenaze merasimine diğer dinlerin mensupları aynı matem duygularıyla iştirak etmişlerdi. Rivayete göre bu büyük din mütefekkirinin cenazesi bu yüzden bir iki kilometrelik mesafeyi ancak 10 saatte alabilmiş ve yolda sekiz defa tabut değiştirmek mecburiyetinde kalmıştır. Hakikatte diğer din mensupları «biz, dinimizin mânasını onun sayesinde öğrendik» diyorlardı.

Aynı şekilde Türk şiirinin kurucularından ve halk edebiyatının eşsiz mümessili ince, derin ve dahi şair Yunus Emre de şiirlerinde, «insanlık kemalinin yetmiş iki millete aynı gözle bakmakla mümkün olabileceğini» Türk halkının kalbine sokmağa muvaffak oluyordu¹.

Dinî müsamaha ve vicdan hürriyeti bakımından şüphesiz en çok göze çarpan ve tarihte emsaline rastlanmayan diğer bir misal de Fatih Sultan Mehmet'in mağlûp Bizanslılara, ancak müstakil bir devletin sahip olabileceği hakları vermiş olmasıdır:

¹ Osman Turan, Les souverains seldjoukides et leurs sujets musulmans (Studia Islamica, I, 1953, pp 66-100).

«İstanbul'un fethinden sonra yerli ahali olan Rumlar siyaset hâkimiyetlerini kaybetmekle beraber başlarına patrik adıyla getirilen ruhani reise, rum cemaatinin mekteplerini, kiliselerini, hastahanelerini ve darülacezelerini istedikleri gibi idare etmek salâhiyetini vermiş, evlenme ve boşanma gibi aile hukukunun tatbik ve takibi keyfiyetini bırakmış ve onların bu husustaki kaza hakkını bile tanımıştı².»

Bu hususta gayet bariz diğer bir misal de, yukarıda kütle halinde Türkiye'ye iltica veya hicret ettikleri kaydedilmiş olan cemaatlerin dinî vesair kültür faaliyetlerini serbestçe icra etmek üzere asırlar boyunca sahip oldukları hürriyettir.

Osmanlı imparatorluğunun gerilemesiyle 18 inci asırda başlayan Garplılaşma hareketi, Avrupanın siyaset, fikrî ve kültür tesirlerine zemin hazırlıyordu. Teknik keşif ve vasıtalarla birlikte edebî, fikrî ve siyaset cereyanları da memlekete girmeye başlamıştı. Bu arada Fransız ihtilâlinin prensipleriyle onu takip eden asırda alevlenmeye başlayan nasyonalist fikirler Türklerden ziyade Osmanlı İmparatorluğunun diğer unsurları üzerinde tesirlerini gösteriyordu. İmparatorluğun dağılmasıyla en büyük hisseyi kendilerine ayırmak isteyen ve ya onun bir muvazene unsuru olarak muhafaza edilmesinin lüzumuna inanan büyük devletler, Türk olmayan bu unsurlar üzerinde kendi menfaatlerinin icabettirdiği şekilde işliyorlardı. İşte büyük devletlerin arasında uyanan bu siyaset rekabet ve bunların eksilmeyen daimî teşvik ve tahrikleri, Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden gruplar arasındaki münasebetleri sarsıyordu. Bunlar, birer birer imparatorluktan ayrılırken, bu hareket geri kalan diğer küçük gruplar ve bilhassa Türkler üzerinde menfî tesirler icra etmekten hâli kalmıyordu. Çetin mücadeleler ve acı tecrübelerden sonra Türkler de kurtuluşun ancak diğer unsurlar gibi milliyetçilik prensibini kabul etmekle mümkün olacağını anlamış ve onları benimsemeye başlamışlardı.

Böylece Türk milliyetçiliği nefis müdafaası zaruretinden doğmuş oluyordu. Garplıların, İmparatorluk içindeki azınlıklara karşı her bakımdan farklı bir siyaset gütmeleri Türklerde millî olduğu gibi dinî hislerin ve peşin hükümlerin doğmasına sebep oluyor, adalet, müsavat ve hürriyet iddialarının samimiliği hakkında onları şüpheye düşürüyordu. Garplıların insanî münasebetlere ait bütün fikir ve hareketleri itimatsızlıkla karşılanıyordu.

Artık Türklerle, daima beraber yaşadıkları gruplar arasında câri olan iyi münasebetler tehlike geçirmeye başlamıştı. Türkler insanî münasebetlerin iyi bir şekilde devam ve idamesinde tek taraflı bir hüsnüniyetin kâfi gelmediğini

² Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, cilt 2, s. 602, İstanbul, 1940 (Osmanbey matbaası).

görüyorlardı. Bununla beraber siyaset entrikalara katılmayan grupların sadıkâne hareketleri, iyi münasebetlerin devamında müsbet bir âmîl olmuş, bu köklü, tarihî ve insanî ananın devamına imkân vermiştir.

Türkiyede kültür ayrılıklarının ihtilâflar doğurmaması eğer bir istisna teşkil ediyorsa bunun sebeplerini şu noktalarda aramak icabettiği kanaatindeyim:

1 — Bugünkü Türk topraklarında muhtelif medeniyetlerin birbirini takip ederek teessüs etmesi (Suriye, Hitit, İran, Yunan, Roma, Bizans, İslâm ve Türk medeniyetleri gibi) bunları temsil eden devletlerin ortadan kalkmasına veya buralardan çekilmesine rağmen bu medeniyetleri benimsemiş yerli halk kitlelerinin yaşamakta devam etmesi ve bunlara yenilerinin iltihakı; böylece muhtelif medeniyet ve kültürlerin daima yanyana yaşaması, birbiriyle karışması mütad içtimaî bir vakıa haline gelmiştir. Bu itibarla Türkler Anadolu'yu zaptedip burayı Türkleştirmelerine rağmen bu medeniyet ve kültürleri de büyük bir nisbette benimsemiş bulunuyorlardı. Binaenaleyh kültür ayrılıklarına alışmış, insanî münasebetlerde oldukça geniş bir görüşe sahip olabilmişlerdir.

2 — İslâmiyetin insanî münasebetlerde, din, ırk ve milliyet farklarını kabul etmemesi, Türklerde de bu mevzulara ait peşin hükümlerin doğmasına mâni olmuştur. Hakikatte, yakın zamanlara, yarım asır evveline kadar Türklerde kültür, ırk ve millet şuuru, başkalarını hakir görececek bir şekilde teessüs etmemiştir.

Gerçi eski Türk mizah ve tiyatrosunda (orta oyunu) muhtelif milliyetleri temsil eden şahıslar görülürse de, bunlar ırkî hususiyetlerden ziyade beşerî karakter vasıflarını temsil etmektedirler. Çok ince ve oldukça objektif birer müşahedenin mahsulü olan bu temsillerde çeşitli situasyonlar meydana getirilerek muhtelif gruplara mensup fertlerin davranışları taklit edilmektedir.

3 — Devletin tarihî teşekkülü itibariyle bizzat Türk milletinin her bakımdan umumî, mütecanis, müşterek bir kültüre sahip olmamasının da tesiri düşünülebilir. Hakikatte bugün de görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu zamanında idare mevkiinde bulunan Türk münevveriyle, Türk halkı birbirinden tamamiyle farklı iki kültürü temsil etmekteydi. Yaşayış tarzı, içtimaî normları, dil, san'at (edebiyat, musikî, raks) bakımından arada büyük farklar vardır. Onun için bizzat kendi içinde kültür ayrılığını yadrgamayan bir cemiyetin diğer gruplara ait kültür farklarını tabii olarak karşılamaması garip olurdu.

4 — En son, Türkiye'deki bu cemaatlerin, Türk devletinin bütünlüğünü bozacak derecede büyük olmamalarını, onun ne istiklâli, ne de kültürü için bir tehlike teşkil etmemiş bulunmalarını da hesaba katmak lâzımdır.

İşte bu faktörlerin tesiriyle, Türk halkında muhtelif kültür ve kültür farklarına karşı oldukça büyük bir anlayış ve müsamaha husule gelmiş bulunmak-

tadır. Bunun tarihî delillerini, yukarıda zikredilen bir çok içtimâî grupların Türkiye'ye iltica etmiş olmaları vermektedir. Bu grupların hepsi de siyasî, dinî, ırkî, millî peşin hükümlerin kurbanı olmak üzere müsamahasızlık yüzünden memleketlerini terketmişlerdir. Yeni bir misalini de 1933 de Almanya'yı terke mecbur olan bir Profesörün oğlu vermektedir. 1938 de Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesinde tıp tahsilini bitiren bu genç Almanya'da vaziyet düzelince memleketine dönmüştü. Türk halkına karşı sempati duymakla beraber bir çok teknik vasıtaların yokluğundan ve medenî ihtiyaçların tatmin tarzından pek şikâyetçi idi. Onun için Almanya'ya büyük bir arzu ve heyecanla dönmüş ve çok iyi bir mevkie geçmişti. Fakat kısa bir müddet sonra orada yaşayamayacağını, Türkiye'ye dönmek istediğini babasına ısrarla yazıyordu. Bir gün bu vaziyetten çok müteessir görünen Profesöre, oğlunun orada bulamadığı ve burasını o kadar cazip gösteren şeyin ne olduğunu sordum:

— Müsamaha, dedi, müsamaha!

Geçici bir çok seyyahların da Türkiye'de bilhassa yabancılara karşı gösterilen misafirperverlik ve müsamaha üzerinde durdukları görülüyor.

Gerek yukarıdan beri zikredilen bu müşahedelerden, gerek uzun müddetten beri muhtelif kültürlerle mensup bu gruplar üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalardan, insanî münasebetler bakımından çıkarabileceğimiz en mühim netice kanaatimizce şöyle formüle edilebilir: İnsanî münasebetler üzerinde tesir icra eden kültür ihtilâfları, bu kültürler arasındaki farkların mahiyet, seviye veya derece bakımından büyük veya küçük olmasından ileri gelmemektedir. Temas halindeki kültürlerin birbirinden çok farklı veya bunun aksi olmasının kültür değişmeleri bakımından ehemmiyeti olsa bile insanî münasebetler bakımından bir ehemmiyeti yoktur. (Şüphesiz yamyamlık, fücür, sihirbazların katli gibi aşırı kültür farkları burada nazarı itibara alınmamıştır.) Bu hususta mühim olan:

a) Bu kültürleri temsil eden grupların, muhtelif peşin hükümlerin (dinî, ırkî, millî, kültürel) tesiriyle birbirine karşı takınmış oldukları tavırlardır. Bunlar bir grubun diğerini yanlış anlamasına, hakir görmesine, ona karşı hürmetsizlik göstermesine, müsamahasız ve ilâ.... davranmasına sebep olmaktadır.

b) Temas halinde bulunan gruplardan birinin diğerinin kültüründe, (veya karşılıklı olarak) aradaki farklılardan dolayı, kendi istiklâli, kültür bütünlüğü için bir tehlike görüp veya sezmesidir. Grubun istiklâline, kültür bütünlüğüne veya itibarına (prestij) teveccüh eden böyle bir tehlikenin reel olması ile vehmedilmiş olması arasında, grubun hissî attitudününün davranışlara aksetmesi bakımından mühim bir fark yoktur.

Bu şartlar altında muhtelif din, ırk, milliyet ve kùltürlere mensup içtimal grupların münasebetleri üzerinde, bunları düzeltmek maksadiyle tesir icra edilmek istendiği takdirde, sarfedilecek cehdin hangi istikamette olacağını tâ-yin hususunda yukardaki müşahedelerin yardımı dokunabileceğini zannediyorum. Hakikatte din, ırk, milliyet ve kùltüre ait peşin hükümlerden kurtulup geniş bir müsamaha ve anlayışa kavuşulmadıkça, istiklâl ve kùltür bütünlüğü-nü kaybetme tehlikesinin verdiği daimî bir korku içinde yaşandıkça, insanî münasebetlerde esaslı bir düzeltmeyi düşünmek güçtür. Çünkü bu nevi bir korku iyi münasebetleri imkânsızlaştırmakta, peşin hükümlerse güçleştirmektedir.

Bu münasebetle birbiriyle oldukça müsavi veya denk gruplar arasında hüküm süren insanlararası münasebetlerle bu nevi bir grup veya cemiyetle onun içinde yaşayan akalliyet arasındaki münasebetlerde görülen farklara işaret etmek istiyorum. Kùltür farkları, birbirine denk gruplar arasındaki insanî münasebetler üzerinde menfî bir tesir icra etmesi zarurî değilken, akalliyetlerle olan münasebetleri hemen hemen daima menfileştirdiği görülmektedir. Din, ırk, dil, milliyet ve umumiyetle kùltür farkları, gerek ana grupta, gerek akalliyetlerde karşılıklı münasebetler üzerinde menfî tesir icra edebilecek peşin hükümlerin, antipatilerin doğmasına sebep olmaktadır.

Bundan başka şu faktörler de ana cemiyetle akalliyet grupları arasındaki insanî münasebetler üzerinde tesir icra etmektedir:

Esas grup veya cemiyetin akalliyetlere kelimenin tam mânasıyla temessül imkânını verip vermemesi, bunların ondan faydalanmak isteyip istememeleri, kendilerini cemiyetin bir parçası mı yoksa başka bir millete mensup, yabancı mı hissetmeleri, bu takdirde grubun büyüklüğü, teknik bilgi ve meharetlere, kùltür seviyeleri, ana grubu iktisadî bakımdan tamamlar vaziyette mi, yoksa onunla veya mühim bir kısmıyla rekabet halinde mi buldukları, işgal etmiş oldukları mıntıkanın ehemmiyeti, toplu veya dağımsık bulunmaları tavır ve hareketleri, düşünüş tarzları üzerinde müessir olmaktadır.

Bu suretle akalliyet mensuplarının davranışları esas cemiyetle kendi grubunun içtimalî tazyik derecelerine göre ayarlanmaktadır: Gaye mümkün mer-tebe mükellefiyet ve mesuliyetlerden kurtulmak, nimetlerden faydalanmaktır.

Bu maksatla muhtelif çarelere başvuruluyor ve mücrimlere mahsus iki türlü bir hayat tarzı benimseniyor: Bir taraftan cemiyette hâkim temayüller, mübalâğalı ve gösterişli bir şekilde müdafaa edilirken diğer taraftan içtimalî normların dış hudutları üzerinde dolaşılıyor ve mümkün olduğu nispette standard hareket tarzlarından inhiraf ediliyor. Bunun neticesi olmak üzere ya hayasızlık, çocukça egosantrik hareketler, hodbinlik veya tecrid edilmiş olma,

takip edilme hissi, apati veyahut mütecavizlik ve küstahlık veya korkaklık kutupları arasında gidip gelme, bu nevi akalliyet mensuplarının ana vasıflarını teşkil ediyor.

Bu itibarla akalliyet dâvası, gerek insanlararası münasebetler bakımından, gerek içtimaî münasebetler bakımından sosyal psikolojinin halletmesi icabeden bir çok meseleleri ihtiva etmektedir.

Her ne kadar ben (ego) le ilgili bütün hükümlerde olduğu gibi bu peşin hükümlerde de tam mânasiyle objektif bir seviyeye erişmek güçse de bu zorluk insanî münasebetlerle meşgul olanları yıldırmmalıdır. Çünkü muayyen hudutlar içinde makul bir anlayışa varmanın mümkün olduğu realitede görülmektedir. Nitekim insanî münasebetleri düzeltmek gayesiyle bu konferansın toplanması ve bu meseleyi münakaşa etmesi de bu ümidi kuvvetlendirmektedir. Bu hususta muvaffak olunduğu takdirde, bütün grupların karşılıklı iyi münasebetlerden faydalanacakları şüphesizdir. Zira her kültürde, ne kadar iptidaî olursa olsun, daima beğenilecek, hattâ hayran olunacak unsurlar mevcuttur. Aynı suretle sulh ve sükûnet içinde anlayış ve müsamahaya dayanan kültür münasebetlerinde fertler de kendi kültürlerinin monoton faaliyetlerinin tesirlerinden kolayca kurtulma imkânını bulabilmektedirler. Zira diğer kültürlerin verdiği fırsatlardan meselâ bayramlardan, eğlence ve oyunlardan faydalanmak bu nevi dostane münasebetlerin bir mükâfatı olmaktadır.